

КОСТЯНТИН МІЗИН

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПОНЯТТЯ „КУЛЬТУРНИЙ
КОД” ПРИ ВИВЧЕННІ ТРІАДИ (ЕТНО)КУЛЬТУРА –
(ЕТНО)СВІДОМІСТЬ – МОВА

(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКИХ, НІМЕЦЬКИХ, УКРАЇНСЬКИХ
І РОСІЙСЬКИХ УСТАЛЕНИХ ПОРІВНЯНЬ)

Найпотужнішим енерго-креативним джерелом формування *homo loquens* є Слово. Ще два століття тому В. фон Гумбольдт наголошував: „Людина думає, відчуває й живе лише в мові, то ж вона повинна спочатку сформуватися мовою”¹. Ця сутність Слова ігнорувалася технічним прогресом, який зробив відчутний поступ у пізнанні матеріального світу. Проте людина має дуалістичну природу – фізичну й метафізичну. Вона живе у двох світах – реальному (зовнішньому) та ідеальному / ментальному (внутрішньому). І єдиний інструмент, спроможний відкрити таємниці симбіозу цих світів у „темній” і „світлій” зонах свідомості людини, – мова. Тому не дивно, що в лінгвістиці простежується поширення антропоцентризму. У руслі цієї тенденції в гуманітарних науках, яка орієнтується на перехід від позитивного знання до глибинного, виникла на межі ХХ–ХХІ століть лінгвокультурологія (В. Воробйов, М. Ковшова, О. Левченко, В. Маслова, В. Телія та ін.). Лінгвокультурологія перебуває нині у стадії свого становлення, а предмет її дослідження, базові поняття, теоретичні принципи й наукові методи – все це утворює коло питань, які вимагають всебічного осмислення.

Костянтин Мізін – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теоретичної і прикладної лінгвістики та української філології Київського національного лінгвістичного університету; adres do korespondencji: 39600 Україна, м. Кременчуг, вул. Перемоги, д. 16, кв. 19, e-mail: mizin@vizit-net.com

¹ W. Humboldt, *Über den Nationalcharakter der Sprachen [Entwurf 1822; Werke in 5 Bdr]*, Bd. III, Darmstadt 1963, s. 77.

Напрацювання в галузі лінгвокультурології вивели мовознавців на ще перспективніший напрямок – зіставну лінгвокультурологію. Це пов'язано насамперед з тим, що навіть дослідження одного з „піонерів” лінгвокультурології – В. Воробйова² – значно втрачає верифікаційну цінність через мономовність фактичного матеріалу. Зіставний же підхід вважається найефективнішим способом дослідження своєрідності концептуалізації світу в різних мовах (М. Кочерган), оскільки проблема взаємозв'язку мови й культури значною мірою пов'язана з пошуком універсального та специфічного у сприйнятті дійсності носіями різних лінгвокультурних традицій.

Зіставна лінгвокультурологія, в руслі якої виконується пропонована розвідка, тільки-но починає набувати конкретних контурів³. Однією з **найактуальніших** проблем цієї дисципліни є ідентифікація *tertium comparationis* як основи порівняння мов і культур різних етносів. Простежуємо активний пошук одиниць, структур, систем, категорій, які можна було б запропонувати як *tertium comparationis*. Важливою інтеграційною ланкою базової для зіставної лінгвокультурології тріади *(етно)культура – (етно)свідомість – мова*, ключове значення якої визначається діалектичним взаємозв'язком окремо існуючого світу, що оточує людину, людської свідомості, в якій цей світ репрезентовано, та мови як лінгвокогнітивного континууму, де концептуалізація світу мисленням людини представлена мовними одиницями (також у їхньому вживанні), є поняття „культурний код”. Тому **мета** нашого дослідження – це визначення епістемологічної релевантності поняття „культурний код” у методиці вичленовування певної одиниці як *tertium comparationis* при зіставному аналізі систем усталених порівнянь. Аналіз цієї проблеми крізь призму розуміння мови як енергетичної системи із стратово-польовою структурою свідчить про **наукову новизну** нашої розвідки.

Зазначимо, що поняття „код” широко використовується в гуманітарних і технічних науках. Це породжує його неоднозначні дефініції. Лінгвокультурологи (Д. Гудков, М. Ковшова, В. Красних, В. Телія, Г. Токарев та ін.) ідентифікують культурний код як систему знаків матеріального й духовного

² В.В. Воробьёв, *Лингвокультурология*, Москва 2008.

³ Ф.Н. Гукетлова, *Зооморфный код культуры в языковой картине мира (на материале французского, кабардино-черкесского и русского языков)*. Автореф. дисс. на соиск. науч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.02 „Языки народов Российской Федерации (кабардино-черкесский язык)”; 10.02.20 „Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание”, Москва 2009, с. 11; В.А. Маслова, *Лингвокультурология [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений]*, Москва 2001, с. 29.

світу, що стали носіями культурних смислів: „... в культурі організуються та ієрархічно впорядковуються культурні коди – вторинні знакові системи, що використовують різні матеріальні й формальні засоби для кодування одного й того ж змісту, який зводиться в цілому до картини світу, до світорозуміння певного соціуму”⁴. Це тлумачення кодів культури близьке і нам, бо вони є основною ланкою при лінгвокультурологічному аналізі фразеологічних одиниць (ФО)⁵.

Вагомим аргументом на користь залучення культурних кодів у зіставно-лінгвокультурологічних дослідженнях є їхня універсальність, оскільки вони універсальні за своєю природою і властиві людині як *homo sapiens*⁶. Коди культури – це „сітка”, яку культура накидає на навколишній світ, членує, категоризує, структурує та оцінює його. Вони співвідносяться з найдавнішими архетипними уявленнями, пов’язуючи мову та (наївну) картину світу людини⁷. Тому кодам культури в основній своїй частині властивий ізоморфізм: у кожній культурі наявний певний спектр кодів, але не всі елементи цих кодів ізофункціональні. Пошук специфічних характеристик кодів культури дозволяє вказати на особливості культури, відображеної в мисленні того чи іншого народу.

Той факт, що культурні коди безпосередньо корелюють із мовною картиною світу, передбачає дослідження концептуальної картини світу. Остання містить знання соціуму про предмети об’єктивної дійсності, знання та уявлення народу про зовнішній і внутрішній світ. Ці знання формуються у вигляді системи концептів, що дозволяє нам дійти логічного висновку: 1) культурні коди мають тісний зв’язок із концептуальною та мовною картинами світу, бо вони є таксонами навколишньої дійсності; 2) концептуальний і семантичний зв’язок між культурними кодами забезпечують (концептуальні) метафори або метонімія; 3) якщо концептуальну картину світу формують концепти, то культурні коди корелюють із базовими (ключовими) концептами концептосфери тієї чи іншої лінгвокультури.

⁴ Д.Б. Гудков, *Телесный код русской культуры. Материалы к словарю*, Москва 2007, с. 8.

⁵ М.Л. Ковшова, *Семантика и прагматика фразеологизмов (лингвокультурологический аспект)*. Автореф. дисс. на соиск. науч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 „Теория языка”, Москва 2009, с. 5-6, 22.

⁶ В.В. Красных, *Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору)*, „Язык, сознание, коммуникация” 2001, вып. 19, с. 5-6.

⁷ Н.Ф. Алефиренко, *Фразеология в свете современных лингвистических парадигм*, Москва 2008, с. 158.

Для зіставного дослідження методологічно важливим є питання визначення оптимального спектру кодів культури. Аналіз позицій лінгвокультурологів щодо цієї проблеми дозволяє чітко окреслити п'ять базових культурних кодів, тому студії, присвячені вивченню взаємозв'язку та взаємодії культури й мови, повинні, на нашу думку, відштовхуватися від таких кодів: 1) антропоморфного (цей код належить до біоморфного, але він виокремлюється з огляду на його значення); 2) біоморфного; 3) просторового; 4) часового та 5) предметного. Безумовно, межі цих кодів розмиті. Визначення ж саме такого кола основних кодів культури узгоджується, по-перше, з тезою про існування трьох об'єктів пізнання й опису, які належать до світу Дійсність – самої людини, навколишнього світу (простір і предмети, що його заповнюють) та часу, – по-друге, в названих кодах фіксуються наївні уявлення про світобудову, тому вони співвідносяться з архетипами, що є однією з умов для декларування культурного коду базовим⁸.

Крім п'яти базових, інші коди культури виконують функцію субкодів, ієрархія яких є розгалуженою, виявляючи польову структуру з центром і периферією, бо вся матерія у Всесвіті має польову організацію, яка постійно змінюється, рухається, продукуючи енергію (Б. Мартін). Це означає, що перманентна енергетична взаємодія людини із Всесвітом спричинює енергетичний обмін між ментальними структурами мозку (вони також мають польову структуру) не лише в межах внутрішньо- та зовнішньопольових зв'язків цих структур, а й між стратами (культурні коди виявляють як „горизонтальні”, так і „вертикальні” відношення, що узгоджується з принципом нелінійності синергетичних систем). Відповідно, периферії культурних кодів перетинаються, постійно змінюючи конфігурації та дещо зміщуючи центри. Це хитросплетіння фіксується мовними одиницями, особливо ФО, які постають унаслідок симбіозної взаємодії мінімум двох концептуальних полів, що репрезентують різні культурні коди. Так, англійська компаративна фразеологічна одиниця (КФО) (*as white as ivory* (досл.: білий, як слонова кістка) – „1) білосніжний (*зазв.* про зуби); 2) дуже блідий (переляк, хвороба і т.п.); 3) благородний, гарний (*зазв.* жінка); 4) гарний (тіло)”) постала внаслідок інтегрування мінімум двох субкодів – кольорового та соматичного, німецька *Gesicht wie ein Mond mit Henkeln* (досл.: обличчя, як місяць із ручками) – „товсте, жирне обличчя” – соматичного й космічного, українська *вірити як чорт у суху вербу* – „дуже вірити” – міфологічного

⁸ К р а с н ы х, цит. праця, с. 6-7.

і фітонімного, російська *полосатый как зебра* – „про що-н. розфарбоване темно-білими смугами (зазвичай одяг, тканина, людина в смугастому одязі)” – кольорового й зооморфного.

Один і той же код (субкод) часто реалізується в межах інших кодів (субкодів), наприклад, соматичний і гастрономічний субкоди мають „вихід” як на антропоморфний код, так і на зооморфний субкод, напр.: англ. *as crooked as a dog's hind leg* (досл.: кривий, як задня нога собаки) – „ганебний, непорядний”; нім. *aufrechtig wie ein Kuhschwanz* (досл.: прямий, як коров'ячий хвіст) – „бути щирим”; укр. *хватати як собака мухи* – „жадібно, швидко їсти”; рос. *есть как воробышек* – „про людину, яка дуже мало їсть, хоча достатньо для її потреб”.

Як бачимо, образи-еталони цих усталених порівнянь представляють соматичний і зооморфний субкоди, однак семантичні „щупальці” „тягнуться” до антропоморфного коду та гастрономічного субкоду. Тому методологічно важливим для культурнокодової ідентифікації різномовного матеріалу нашого дослідження є таке положення: індикатором належності КФО до того чи іншого коду (субкоду) культури є, як правило, образ-еталон, а семантика відповідної КФО – це „гачок”, який закидає один код (субкод) до іншого, демонструючи системний устрій зовнішнього і внутрішнього світів, що концептуалізуються та категоризуються свідомістю людини внаслідок перманентного симбіозу мовомисленневого креативу. З огляду на те, що семантику КФО формують усі її конституенти, в основу образно-мотиваційної бази або внутрішньої форми цих одиниць може бути покладена ознака, виражена основою порівняння, напр.: українська КФО *губи як вареники* – „про губату людину” представлена образом-еталоном *вареники*, що належить до гастрономічного субкоду. І якщо внутрішню форму ФО розуміти як „засіб експлікації образу, що слугує способом співвіднесення предмета думки та значення фраземи”⁹, то образ-еталон *вареники* експлікує семантична ознака „розмір і форма губ”, привнесена до значення цієї КФО при її фразеологізації основою порівняння *губи*, яка презентує соматичний субкод культури. Відповідно, аналізовану КФО доцільніше вивчати в межах не гастрономічного, а соматичного субкоду. Такий підхід застосовується нами при класифікації одиниць фактичного матеріалу.

Простежити шлях накопичення культурних смислів від культурного коду до мовної одиниці, і навпаки, – це означає хоч на крок наблизитися до

⁹А л е ф и р е н к о, цит. праця, с. 62.

пізнання людини, її свідомості, її внутрішнього світу, який, власне, і є для неї реальним. Наша концепція енергетичної сутності природної мови базується на загальному законі взаємозумовленості, взаємозв'язку та взаємобміну (переходу, трансформації) енергій Всесвіту. Взаємоперехід енергетичних зарядів, який називається нами „перекодування інформації”, відбувається і в межах мови й культури. У процесі „заряджання” мовних знаків (етно)культурною інформацією відбувається два етапи мовно-культурного перекодування (трансформування). Перший семіотико-семантичний „трансформатор” – це код культури, у категоріях якого інтерпретуються мовні знаки. Другим „трансформатором” є така ментальна структура, як концепт, де свідомість перекодує інформацію на рівнях *мислення* → *мова*, тобто *концептуальна семантика* ↔ *мовна семантика*. Аргументом на користь такої кваліфікації концепту є те, що він має базовий перцептивно-образний шар / складник, який представлений певним чуттєвим образом. Цей образ є одиницею універсального предметного коду (М. Жинкін, І. Горелов), за допомогою якого концепт вербалізується і стає частиною семантичного простору мови, отримуючи для свого вираження систему мовних знаків (З. Попова). Згаданий образ є безпосереднім „містком” виходу того чи іншого концепту на конкретні мовні знаки, які містять цей образ в основі образно-мотиваційної бази. Визначальну роль при фразеологізації КФО відіграє образ-еталон, який є „містком” між концептом і КФО, у ширшому розумінні – між концептуальною та мовною картинами світу.

Отже, враховуючи наявність декількох ментальних структур, що формують мовно-культурний континуум людини, та двох семіотико-семантичних „трансформаторів”, нами пропонується методика *еталон комплексного зіставлення* (ЕКЗ) як механізм визначення *tertium comparationis* при лінгвокультурологічному зіставленні систем КФО споріднених і неспоріднених мов. Ідея впровадження цієї методики виникла з огляду на численні підходи щодо ідентифікації *tertium comparationis* при зіставних дослідженнях. Лінгвісти пропонують різні структури, категорії, одиниці як *tertium comparationis*, але проблема окреслення принципів визначення цього поняття далека до завершення. Вона ще більше ускладнюється, коли мова йде про зіставний аналіз мовних систем, зокрема і фразеологічних. Із цієї причини нами пропонується дедуктивно-індуктивний шлях / механізм виходу на образи-еталони / внутрішні форми як параметри зіставлення конкретних КФО – ЕКЗ. Суть ЕКЗ полягає в (1) чіткій послідовності етапів зіставлення фразеологічних систем різних мов та в (2) епістемологічній достатності ланцюга моделі ЕКЗ для лінгвокультурологічного дослідження.

У такий спосіб реалізується принципово нове завдання лінгвокультурологічного підходу у вивченні мови, яке вимагає розуміння науковцем моменту переходу межі між лінгвістикою та лінгвокультурологією, кроку від структурно-семантичного дослідження ФО – до вивчення її як не лише мовного, але і як культурного знака¹⁰.

Подамо схему ЕКЗ для компаративної фразеології: *культурний код* → *концептополе* → *концепт* → *КФО* (образ-еталон, внутрішня форма) → *компаративне фразеополе* → *концепт* → *концептополе* → *культурний код*. Останні три ланки мають факультативне значення, оскільки адекватним, хоча і фрагментарним, відзеркаленням концептополя на семантичному рівні є фразеополе. Однак численні випадки етнокультурної специфіки КФО вимагають застосування повного циклу нашої методики, що узгоджується з принципом двохвекторності Л. Виготського (від думки до слова та від слова до думки). Тому модель ЕКЗ схематично можна подати в іншому вигляді: *культурний код* ↔ *концептополе* ↔ *концепт* ↔ *КФО* ↔ *компаративне фразеополе*.

Продемонструємо коротко епістемологічну адекватність методики ЕКЗ для зіставно-лінгвокультурологічного дослідження компаративної фразеології, подаючи окремо кожний етап методологічного аналізу.

Етап 1: культурний код. Першим у нашій класифікації є антропоморфний код культури. Цей код утворюють численні субкоди. Основними поміж них є соматичний, гастрономічний, соціальний та психічний (духовний). Найдавніший субкод – соматичний (тілесний). Він вважається одним із основних у класифікації кодів за своєю значущістю у всіх національно-культурних картинах світу¹¹, бо сприйняття світу, яке знаходить відображення в мові та задається мовою, є антропоцентричним і „... наш антропоцентричний погляд на світ значною мірою продиктований і обмежений природою наших тіл, у тому числі їх нейроанатомічною організацією [...] наша інтерпретація реальності та знання про неї, створювані і відтворювані в системі мовних значень, опосередковані та значною мірою зумовлені тілесною природою людини”¹². У цьому зв’язку Д. Гудков та М. Ковшова пишуть¹³: „У центрі Всесвіту знаходиться Людина. Саме люд-

¹⁰ Г у д к о в, цит. праця, с. 115.

¹¹ Там само.

¹² В.М. Брицин, *Концепт БОЛЬ (когнитивные и культурно-антропологические аспекты)*, в: *Концепт БОЛЬ в типологическом освещении*, ред. В. М. Брицин, Е. В. Рахилина, Т. И. Резникова, Г. М. Яворская, Київ 2009, с. 396.

¹³ Г у д к о в, цит. праця, с. 72.

ське тіло задає параметри початкового виміру простору і, відповідно, часу та базові архетипні опозиції „далеко – близько”, „свій – чужий” та інші. Тіло в цілому й окремі його частини можуть розглядатися як первинна основа концептуалізації світу (як зовнішнього для людини, так і внутрішнього)”.

Релевантність соматичного субкоду для світосприйняття, світопізнання та світорозуміння людини підтверджує підвищений інтерес до цієї проблеми у психологів, філософів, етнологів, лінгвістів і навіть літературознавців.

Етап 2: концептополе. Людину, як біопсихосоціальну істоту, утворюють три складники: дух, душа та фізичне тіло, які представлені у двох онтологічних вимірах – фізичному й ментальному світах. Тому основними концептополями, що репрезентують соматичний субкод культури є, на нашу думку, „Зовнішній вигляд людини”, „Внутрішній стан людини” та „Просторова орієнтація людини”.

Етап 3: концепт. Концептополе „Зовнішній вигляд людини” представлене концептами-соматизмами „Голова”, „Рука”, „Нога”, „Спина”, „Груди”, „Живіт”, „Сідниці” і т.д. Всі вони, у свою чергу, утворюють концептополя за рахунок концептів-гіпонімів, напр.: концепт „Голова” формує розгалужене концептополе за допомогою гіпонімів „Волосся”, „Око”, „Горло”, „Губа”, „Зуб”, „Лоб”, „Ніс”, „Вуха”, а концепт „Рука” – „Плече”, „Лікоть”, „Кисть”, „Палець” і т.д.

Концептополе „Внутрішній стан людини” репрезентують концепти-соматизми „Голова”, „Внутрішні органи”, „Груди” і т.д. У межах концепту-гіпероніма „Внутрішні органи” можна виокремити численні концепти-гіпоніми, які є лінгвосеміотично значущими для будь-якого етносу, напр.: „Серце”, „Печінка”, „Шлунок”, „Кров”.

Концептополе „Просторова орієнтація людини” представлене концептами-соматизмами, які з прадавніх часів слугували мірилами відстаней між об’єктами навколишнього світу, їхньої висоти, ширини та довжини. Серед найбільш поширених у цій іпостасі концептів слід назвати такі, як „Голова”, „Рука”, „Нога”, „Плече”, „Лікоть”, „Палець” і т.д.

Як бачимо, переважна більшість концептів-соматизмів належать водночас до двох-трьох концептополів, зв’язуючи їх поміж собою семіотично та семантично в межах соматичного субкоду культури.

Етапи 4 і 5: КФО (образ-еталон, внутрішня форма) → компаративне фразеополе.

Проаналізуємо детальніше концепт „Голова”, який виявляє розгалужені концептуальні зв’язки в межах концептополя „Зовнішній вигляд людини”.

Наш аналіз образів-еталонів КФО-соматизмів виявив таку закономірність: при фразеологізації цих КФО еталонізується, як правило, лише одна, функціонально значуща для індивідууму / етносу, ознака образу; інші ознаки „затушовуються”, що викривляє реальні форму й розмір об’єктів навколишньої дійсності. У такий спосіб постають (гіперболічні) порівняння, де, наприклад, голова може приймати прямокутну / круглу форми, напр.: нім. *einen Kopf haben wie ein Briefkasten* (досл.: мати голову, як поштова скринька) – „а) мати велику кутасту голову; б) приголомшений, заціпенілий, пригнічений (унаслідок тяжкого захворювання або „загульної” ночі)”; рос. *голова как арбуз* – „про чий-н. велику круглу (часто коротко підстрижену або лису) голову”; *головка как луковка* – „про чий-н. видовжену, звужену до верху невелику голову”.

Показово, що простежується лише незначний відсоток КФО, де образами-еталонами представлені антропосоматизми. Очевидно, це свідчить про домінування екстеріоризації над інтеріоризацією при „тілесному” пізнанні навколишньої дійсності як давньої людини, з міфопоетичною мовною свідомістю, так і сучасної, в якій збереглися рудименти міфопоетики завдяки архетипам і символам. При цьому КФО з конституєтом *голова* є нечисленними, а в англійській мові представлені лише одиницями з імпліцитною семантикою соматизму *голова*, напр.: *look like a death's head* (мати вигляд, як голова смерті (череп) – „мати дуже поганий вигляд”); *(as) round as a ball* – „круглий (зазв. про форму голови)”. Перша КФО є лінгвоунікальною на тлі фреквентивних (за нашою класифікацією¹⁴) нім. *aussehen wie der Tod* (досл.: мати вигляд, як смерть) – „мати блідий колір обличчя; мати поганий вигляд”; укр. *виглядати як смерть* – „про дуже бліду, худу людину”; рос. *выглядеть как смерть* – „про чий-н. дуже хворобливий, нездоровий, зморений і неприродно блідий зовнішній вигляд”, які належать до компаративного фразеополя „Зовнішній вигляд людини”, а друга покриває частину семантики (перше значення) полісемічної ізоморфної КФО російської мови *круглый как мяч* – „1) про велику, дуже круглу голову; 2) про чий-н. туго набитий (зазвичай після переїдання) круглий живіт; 3) про округлу, товсту людину”.

Особливістю компаративного фразеополя „Зовнішній вигляд людини” є те, що його представляють переважно специфічні та унікальні КФО, напр.:

¹⁴ Див. К.І. Мізінін, *Системні маркери компаративної фразеології крізь призму зіставлення (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов)*, „Мовознавство” 2009, № 5, с. 60-70.

нім. *jmd hat einen Kopf wie ein Rucksack* (досл.: у кого-н. голова, як рюкзак) – „у кого-н. несимпатичний вигляд”; укр. *голова як виварка* – „1) про голову людини; 2) про нерозумну людину”; *голова як гарбуз* – „про голову людини”; рос. *голова как тыква* – „про чию-н. велику (і зазвичай дурну) голову”; *голова как чугун* – „1) про чию-н. важку голову, що хворобливо гуде та погано тямить; 2) про чию-н. дуже велику та круглу голову”.

Як бачимо з наведених прикладів полісемічних КФО, компаративне фразеополі „Зовнішній вигляд людини” має безпосередній вихід на фразеополі „Внутрішній стан людини” та „Інтелектуальна діяльність людини”. Останнє належить до психічного (духовного) субкоду, хоча, як і всі інші фразеополі, воно демонструє системний стратово-польовий (мережевий) устрій компаративної фразеології, „пронизуючи” всі культурні коди. Цей устрій є фрагментарним віддзеркаленням системних зв’язків ментальних одиниць – концептів, стратово-польова організація яких формує концептуальну картину світу. Згідно з нашою концепцією, КФО, як мовні знаки, є своєрідними енергетичними „квантами”, що постають унаслідок перманентної креативно-симбіозної взаємодії енергетичних потоків концептополів, джерелом яких є постійний рух полів у межах надзвичайно складної енергетичної системи – Всесвіту. Підтверджує цю концепцію мовний матеріал: німецьке усталене порівняння *einen Kopf wie ein Rathaus haben* (досл.: у кого-н. голова, як ратуша) – а) мати хорошу пам’ять; багато знати; б) мати головний біль” є результатом взаємодії основних концептополів – „Зовнішній вигляд людини”, „Внутрішній стан людини” і „Просторова орієнтація людини” – соматичного та „Інтелектуальні здібності людини” психічного субкодів культури, які належать до антропоморфного коду культури. Концептополі корелюють на основі концептуальних зв’язків, які мають асоціативну природу і виступають у ролі „містків”, що перекидаються з одного культурного коду (субкоду) на інший, формуючи структурну й системну організацію культурного простору певного етносу. На рівні мови ці асоціативні „містки” реалізуються у вигляді метафоричного й метонімічного переносів. Концептуальні зв’язки мають як онтогенетичну, так і філогенетичну природу, бо значна частина з них, згідно з концепцією енергетичного ритму етносу (Л. Гумільов), закріплюється в лінгвокультурі, створюючи *усталені концептуальні зв’язки* (УКЗ).

Усталені порівняння, як уже зазначалося, репрезентують переважно наївну картину світу, тому концептуальні зв’язки часто базуються на наївних уявленнях представників тієї чи іншої лінгвокультури, про що свідчать

наведені вище приклади. Так, голова є осереддям розуму, контейнером, де накопичуються знання, досвід людини, що стало основою виникнення наївного уявлення про взаємозалежність розміру голови та інтелектуальних здібностей людини: чим більша голова, тим розумніша людина, і навпаки.

Голова – це цінність, її необхідно оберігати, бо втрата голови – втрата життя, напр.: нім. присл. *besser den Bart verlieren als den Kopf* (досл.: краще бороду втратити, ніж голову) – „чорт бери шапку, аби голова була ціла”. Голова – основний орган світопізнання та світорозуміння людини; будь-які функціональні відхилення в цьому органі, до якого надходить уся інформація про об’єктивний світ, призводять до інтелектуальних порушень або хвороби людини, напр.: когнітивний сценарій метушні в кінотеатрах сприяв виникненню німецької КФО *einen Kopf wie ein Kino haben* (досл.: мати голову, як кінотеатр) – „бути забудькуватим або ненадійним”. Змішування інформації в голові та швидка циклічна зміна подій спричинюють неадекватну реакцію людини на подразники, що засвідчує російське порівняння *вести себя как будто у него в голове помутилось* – „про чію-н. дивну, нервово-збуджену та нелогічну поведінку” (пор. нім. *jmdm geht es wie ein Mühlrad im Kopf (her-)um* (досл.: у кого-н. у голові крутиться, як млинове колесо) – „у кого-н. голова йде обертотом; кому-н. світ макітриться”). Головний же біль – один із найнестерпніших, напр.: англ. *be as good as a headache* (досл.: бути таким хорошим, як головний біль) – „зовсім непотрібний”; *der Kopf ist jmdm wie Blei* (досл.: у кого-н. голова, як свинець) – „чія-н. голова немов свинцем налита”; *es schmeckt wie Knüppel auf dem Kopf* (досл.: це смакує, як палиця по голові) – „це має огидний смак”; рос. *голова как свином налита* – „про відчуття важкості в голові (від перевтоми, хвороби, турбот і т.п.), що стискає, приглушує”.

Деякі німецькі та українські КФО базуються на архетипній опозиції *повний – пустий*, напр.: укр. *у голові як у пустій стодолі* – „про нерозумну людину”; нім. присл. *besser eine leere Tasche als ein leerer Kopf* (досл.: краще пуста чашка, ніж пуста голова) – „що ті гроші, як в голові чортма”. Функціональний „збій” може виникати в уявленні українців унаслідок наповнення голови непотрібним, неадекватним матеріалом, напр.: *голова наче клоччям набита* – „про некмітливу, тупу людину”; *голова як вовною напхана* – „1) про перевтомлену людину; 2) про некмітливу, тупу людину”.

Розум може приймати в наївному уявленні іпостась духу або рідини, тому голова, як контейнер розуму, не повинна мати отворів, через які розум може вийти / витекти. Цей УКЗ лежить в основі фразеологізації універ-

сальних КФО англ. *head like a sieve* (досл.: голова, як сито) – „дуже погана пам'ять”; нім. *einen Kopf haben wie ein Sieb* (досл.: мати голову, як сито) – „мати дуже погану пам'ять”; укр. *голова як решето* – „про забудькувату, нетямущу людину”; рос. *голова как решето* – „про чию-н. погану, зовсім ненадійну щодо зберігання інформації пам'ять”. У німецькій мові компаративне фразеологема „Інтелектуальна діяльність людини” представлено і етноспецифічними КФО, напр.: *ein Gehirn haben wie ein Schweizer Käse* (досл.: мати мозок, як швейцарський сир) – „мати погані здібності до запам'ятовування”.

Таким чином, окреслена в цій статті методологічна перспектива поняття „культурний код” при вивченні базової для зіставної лінгвокультурології тріади (етно)культура – (етно)свідомість – мова вивела нас на доцільність упровадження методики „еталон комплексного зіставлення” як механізму визначення *tertium comparationis* при лінгвокультурологічному зіставленні систем усталених порівнянь споріднених і неспоріднених мов, де культурні коди виступають таксонами, що пов'язують основні для свідомості людини семіотичні системи – мову й культуру.

Навіть коротка перевірка епістемологічної адекватності методики ЕКЗ надала верифікаційно значущі для зіставно-лінгвокультурологічного дослідження факти для подальших висновків. Так, аналіз лише одного з фрагментів соматичного субкоду культури продемонстрував, що для німецької лінгвокультури релевантною є кореляція концептополів „Зовнішній вигляд людини” ↔ „Інтелектуальні здібності людини”, а для української та російської – „Зовнішній вигляд людини” ↔ „Внутрішній стан людини” (як правило, полісемічні КФО передають семантику болю, похмілля, страждання тощо), тобто аналіз концепту „Голова” надає додаткові аргументи на користь згаданого вже не раз у наших працях висновку філософів, культурологів, психолінгвістів та представників інших антропологічних наук про більшу „сердечність” (емоційність) слов'ян порівняно з германцями.

ЛІТЕРАТУРА

Алефиренко Н.Ф., *Фразеология в свете современных лингвистических парадигм*, Москва: „Изд-во «Эллис»” 2008.

Брицин В.М., *Концепт БОЛЬ (когнитивные и культурно-антропологические аспекты)*, в: *Концепт БОЛЬ в типологическом освещении*, ред. В. М. Брицин,

- Е.В. Рахилина, Т.И. Резникова, Г.М. Яворская, Київ: „Видавничий Дім Дмитра Бураго” 2009, с. 393-412.
- Воробъёв В.В., *Лингвокультурология*, Москва „РУДН” 2008.
- Гудков Д.Б., *Телесный код русской культуры. Материалы к словарю*, Москва «Гнозис» 2007.
- Гукетлова Ф.Н., *Зооморфный код культуры в языковой картине мира (на материале французского, кабардино-черкесского и русского языков)*. Автореф. дисс. на соиск. науч. степени доктора филол. наук: спец. 10.02.02 „Языки народов Российской Федерации (кабардино-черкесский язык)”; 10.02.20 „Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание”, Москва 2009.
- Ковшова М.Л., *Семантика и прагматика фразеологизмов (лингвокультурологический аспект)*. Автореф. дисс. на соиск. науч. степени доктора филол. наук спец. 10.02.19 „Теория языка”, Москва 2009.
- Красных В.В., *Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору)*, „Язык, сознание, коммуникация” 2001, вып. 19, с. 5-19.
- Маслова В.А., *Лингвокультурология [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений]*, Москва „Издательский центр „Академия” 2001.
- Мізін К.І., *Системні маркери компаративної фразеології крізь призму зіставлення (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов)*, „Мовознавство” 2009, № 5, с. 60-70.
- Humboldt W., *Über den Nationalcharakter der Sprachen [Entwurf 1822; Werke in 5 Bdr]*, Bd. III, Darmstadt „Gotta” 1963.

POTENCJAŁ METODOLOGICZNY POJĘCIA „KOD KULTUROWY”
W KONTEKŚCIE ANALIZY POJĘĆ (ETNO)-KULTURA –
(ETNO)ŚWIADOMOŚĆ – JĘZYK
(NA PODSTAWIE MATERIAŁU PORÓWNAWCZEGO W JĘZYKU
ANGIELSKIM, NIEMIECKIM, UKRAIŃSKIM I ROSYJSKIM)

Streszczenie

Artykuł jest poświęcony analizie pojęcia „kod kulturowy” prowadzonej w kontekście analizy triady „etno-kultura-etnoświadomość-język”. W centrum uwagi znajdują się jednostki frazeologiczne z komparatywnym komponentem w języku ukraińskim i niemieckim jako środki eksplikacji norm, ocen i stereotypów.

METHODOLOGICAL POTENTIAL OF „CULTURAL CODE” NOTION WHEN
(ETHNO)CULTURE – (ETHNO)CONSCIOUSNESS – LANGUAGE TRIAD IS BEING
STUDIED

(ON THE MATERIAL OF ENGLISH, GERMAN, UKRAINIAN AND RUSSIAN
COMPARATIVE PHRASEOLOGY)

S u m m a r y

The offered paper is devoted to research of methodological prospect of „cultural code” notion when the basic comparison linguoculturological (ethno)culture – (ethno)consciousness – language triad is studied. The author grounds the expediency of introduction of „complex comparison standard” method as a mechanism of tertium comparationis determination when linguoculturological comparison of comparative phraseological units in allied and non-allied languages, in which cultural codes are taxons connecting main semiotic system – the language and the culture, is made.

Słowa kluczowe: kod kulturowy, (etno)kultura-(etno)świadomość-język, triada, system semiotyczny.

Ключові слова: культурний код, (етно)культура – (етно)свідомість – мова, триада, семіотична система.

Key words: cultural code, (ethno)culture – (ethno)consciousness – language, triad, semiotic system.